
VÍGH ÉVA

Barokk kori arcok és jellemrajzok: Nicola Spadon „érdekes” fiziognómiája

Azért írtam e kis művet, hogy fel tudd ismerni a hitványokat, és el tudd kerülni őket; és a jókkal és a jóindulatúakkal tarts kapcsolatot, hogy a mennybe juss, s hogy tégy meg mindent a Római Apostoli Szentszék javítása érdekében.

Nicola Spadon: *Studio di Curiosità*

Az Ágoston-rendi teológus és prédikátor, Nicola Spadon a Studio di Curiosità című, a 17. század közepén mintegy tucatnyi kiadásban megjelent értekezését az érdekességek és a kuriózumok közé sorolt tudományok (jelen esetben a fiziognómia) iránt érdeklődő átlagolvasónak szánta. Spadon igazi barokk kori arcokat és jellemrajzokat tár elénk, amikor sajátos férfi és női tulajdonságok ismertetése mellett, bizonyos foglalkozásra való hajlamot tükröző fiziognomikus arcképeket vázol fel. A tanulmány ezek közül mutat be néhányat összevetve a fiziognómia klasszikusainak tanaival, igazolva továbbá az arisztotelészi medietas és a kalokagathia tézisének 17. századi továbbélését.¹

Kulcsszavak: Nicola Spadon, fiziognómia, barokk kori fiziognómia

A test és a lélek/a jellem összefüggéseit és kölcsönhatását kutató fiziognómia tudománya a 17. századra már mintegy kétezer évre visszamenő, írott formában ránk hagyományozódott forrásanyaggal rendelkezett, jóllehet története és felhasználásának területe már a mezopotámiai orákulumoknak és az ókori orvoslásnak is része volt.² A legrégebbről szár-

¹ A publikációhoz kapcsolódó kutatások az MTA–SZTE Antikvitás és Reneszánsz: Források és Receptió Kutatócsoport (TK2016–126) támogatásával valósultak meg.

² Arisztotelész művéről az ókori hagyománnyal való összevetésben ld. FERRINI (2007: 8–43). Az ókorral kapcsolatban magyarul: VÍGH (2010: 350–356). Továbbá a fiziognómia történetéről az ókortól a XVII. század végéig ld. VÍGH (2006a: 11–146).

mazó, Arisztotelésznek tulajdonított traktátus³ és a legnagyobb sikerű és hatású modern kori értekezés, Giovan Battista Della Porta fiziognómiai művei⁴ között eltelt évezredek jellemző fiziognomikus látásmód mindazonáltal nem egyszerűen leírható, lineáris vagy homogén folyamat. Tény, hogy a fiziognómia több évezredes történelme során különféle funkciók és értelmezési kulcsok keresztüzében állt a felhasználó szándékai szerint. A test külső jegyeit annyi szempontból értelmezték, ahány helyre szánták a magyarázatokat, s ahány célból használták fel az értelmezéseket. Egy arc vagy az egész test komplex jegyeinek megfejtése más célt szolgált a görög orvos, a latin rétor, a középkori fiziológus, a 16. századi viselkedéskódex-író, a 17. századi moralista, a 18. századi fiziognómus, a 19. századi fiziopatológus és kriminológus, vagy a 20. századi pszichológus számára. Nem is beszélve arról a szintén több évezredes folyamatról, amelynek során a fiziognómia ismerete, s az irodalomban és a művészetekben való felhasználása a jellemet és a lélek rezdüléseit a test jegyeivel érzékeltető ábrázolásokban öltött testet. Bármely funkciójával számolunk is, kétségtelen, hogy a mitológiai, filozófiai, orvoslási, képzőművészeti és az irodalmi hagyomány, továbbá az igen termékeny népi képzelet jelek, képzettársítások olyan sokaságát örököltette tovább, amelyeket a fiziognómia megpróbált rendszerezni, és immár mint fiziognomikus világképet forgatott vissza az irodalomba, a képzőművészetbe és a népi képzeletbe. Mindenesetre alapvető maradt az az arisztotelészi axióma, miszerint „szükségszerűen egy bizonyos testhez egy bizonyos jellem kapcsolódik”,⁵ s bármely vizsgálódási módszer felkínálta jelhalmoz ezen összefüggést támasztotta alá.

Az újkori fiziognómia történetének tetőpontja a korábbi évszázadok fiziognómiai megfigyeléseivel kapcsolatos orvoslási, asztrológiai, zoomorfikus nézeteket összegző, de egyben önálló, szintetizáló eredmé-

³ Arisztotelész *Fiziognómia* c. műve magyarul BÉKÉS Enikő fordításában, in: VÍGH (2006b: 11–26). Erre az értekezésre való hivatkozás a továbbiakban: ARISZTOTELÉSZ (2006).

⁴ Giovan Battista Della Porta és a *Della Fisonomia dell’uomo* (Az ember fiziognómiájáról) című műve kapcsán magyarul olvasható tanulmányok: VÍGH (2006d). Ugyanez a tanulmány némi módosítással: VÍGH (2006c: 177–196). A Della Porta-féle fiziognómia zoomorfikus módszeréről: VÍGH (2016: 9–24).

⁵ ARISZTOTELÉSZ (2006b: §11–12).

nyekkel is gazdagított műve, Giovan Battista Della Porta *Della Fisionomia dell'huomo* (Az ember fiziognómiájáról) című értekezése. Az első latin nyelvű (1586), majd a szerző által népi nyelvre, azaz olaszra fordított változatának megjelenése (1598) utáni kiadások – mintegy százötven évig tartó – töretlen sikere és a különféle, nemcsak fiziognómiai, de művészeti, retorikai, etikai, ikonológiai tematikájú értekezésekben olvasható hivatkozások egyértelműen jelzik a fiziognómia térhódítását és Della Porta népszerűségét. Két alapvető fiziognómiai értekezésének – a fent említett, az ember fiziognómiájáról, valamint az égi fiziognómiáról (*La celeste fisionomia*) írt művének – az olvasói érdeklődést jellemző módon kielégítő 17. századi megjelentetésére példa az a *Della Fisionomia dell'huomo* címet viselő antológia, amelyet évtizedekig többször, olykor némi módosítással adtak ki. Az 1644-es változat (Tomasini, Venezia), a belső címlap tanúsága szerint ötödik utánnyomás, például Della Porta fiziognómiai értekezésein kívül tartalmazza még az ókori Polemón kivonatolt fiziognómiáját, továbbá a 16. századi asztrológus, orvos és filozófus Livio Agrippa először 1585-ben közreadott művét az arc fiziognómiájáról, amely teljes címét idézve „szól még az anyajegyek természetéről is, amelyet számos filozófus auktoritásából merített”. A mű később *Sopra la natura et complessione humana* (Az ember természetéről és testalkatáról) címmel jelent meg. A kötetben szerepel még Giovanni Ingegneri először 1606-ban megjelentetett *Fisionomia naturale* (Természeti fiziognómia) című műve is. E mű alcíme híven tükrözi azokat az ismereteket, illetve tudományokat, amelyekhez a fiziognómia kapcsolódott: *Természetből vett Fiziognómia, amely a filozófiából, az orvostudományból és az anatómiából vett érvekkel bebizonyítja, hogyan lehet az emberi testrészekből természettől kapott testalkatán keresztül könnyen kiismerni az emberek hajlamait*. Az antológiás kötetet Ludovico Settalanak az anyajegyek és szemölcsök fiziognómiai kérdéséről tárgyaló, először latinul (*De Naevis*) 1609-ben, majd még ugyanabban az évben olaszul (*De nei*) is közzétett értekezése zárja. (Alessandro Manzoni *A jegyesek* c. regényében is szereplő Settala egyébként az 1630-as pestisjárvány idején Milánó főorvosaként tevékenykedett, orvoslási, filozófiai írásokat hagyott maga után.) Az antológiás kötet néhány más kiadásában szerepel még – a Magyarország és Erdély történetéről is író – Ciro Spontoni *Metoposcopia*-ja. E különféle fel-

készültségű szerzők 16–17. század fordulóján kiadott műveinek gyakori, antológiákban való megjelentetése mindenesetre azt jelezte, hogy a fiziognómia kérdése továbbra is több szempontból megközelíthető vizsgálódások fókuszában állt a korabeli művelődésben. A 17. század első harmadában Della Porta óriási horderejű és népszerűségű két fiziognómiai értekezése után az epigonok egész sora következett, akik ugyan semmi újat nem tudtak hozzáadni a fiziognómia kérdéséhez, ám bizonyos (orvosi, asztrológiai, morálfilozófiai, művészeti) szempontokat előtérbe állítva, különböző felkészültségű és érdeklődésű olvasók igényeit kielégítve tették közzé hosszabb-rövidebb műveiket. Mindenesetre biztosra vehetjük, hogy a fentiekben jelzett antológiás kötet az epigonok számára is könnyen elérhetővé tette a fiziognómia klasszikusait, és valószínűsíthető, hogy az általam most tárgyalt szerzők is éltek ezzel a lehetőséggel.

Nem egy kiadvány a kuriózumok, a kíváncsiság gerjesztette érdeklődést kiváltó tudományok közé sorolta a fiziognómiát. Tegyük hozzá, hogy a barokk kori mentalitást a ritka, a furcsa és csodálatot kiváltó jelenségek iránti fokozott érzékenység jellemezte. Ne feledjük, hogy a barokk jellemzője éppen a rendkívüli, a szokványostól eltérő témafelvetés és megjelenítés, sőt még az ismert témáknak is bonyolult, látványos, szenvedélyes, olykor bizarr megfogalmazása. A titokzatosság, a misztikus, a látványos, a szélsőséges elemek felhasználása az irodalomban és a művészetekben is kötelező tartalmi-formai elvárás volt. A bizarr, furcsa, egzotikus érdekességeknek és ritkaságszámba menő dolgoknak szentelt *Wunderkammereket* korabeli festmények is megörökítették: a 16. században már gyakori csodakamrák a barokk korban tovább szaporodtak, és a tárgyak mellett a kuriózumokat előállító szellemi termékek felé is megújult érdeklődéssel fordultak.⁶ Az átlagostól eltérő szenvedélyek aprólékos, naturalista ábrázolása pedig a barokk olyan ismérve, amely – a jellem és főleg az érzelmek pontos és aprólékosan ábrázolt testi jegyekkel, mozdulatokkal történő érzékeltetése okán – előszeretettel fordult a fiziognómia felé. A fiziognómiát is a kuriózumok közé soroló írók többsége jelentőségüket tekintve nem volt az utókorra különösebb ha-

⁶ A természettudományos gyűjtemények újkori történetével kapcsolatban vö. FINDLEN (1994).

tással, inkább a korra jellemző kiadványok számát szaporították a fiziognómia iránti érdeklődés kielégítésével. Nem egy mű már címében is jelezte, hogy a „rendes” tudományok között kuriózumnak tekintett, „rendkívüli”, azaz nem szokványos tanokkal kíván foglalkozni. Ilyen volt Nicola Spadon, ferrarai Ágoston-rendi szerzetes *Studio di Curiosità* (Érdekességekről szóló tanulmány) címen a 17. században mintegy tucatszor megjelentetett műve. Mielőtt azonban rátérnék e mű bemutatására, szükséges némi kitérőt tenni, hogy a 'kuriózumok' történetének e korszakra jellemző vetületét érzékeltetni lehessen.

A barokk kori érdekességek, kuriózumok jelentésének illusztrálása-képpen ebben a kontextusban érdemes Antoine Furetière 1690-es egyetemes szótárát fellapozni, amelyben a *curieux* címszó alatt az alábbi definíciót találjuk a tudományok kapcsán:

kuriózumszámba menő tudományoknak azokat nevezik, amelyeket kevesen ismernek, sajátos titkai vannak, mint a kémia, az optika bizonyos része, amely tükrök és távcsövek segítségével különleges dolgokat tár szemünk elé; és ilyen még számos más hiábavaló tudomány, amely révén azt hihetjük, hogy látjuk a jövőt, mint a csillagokból való jóslás, a tenyérjóslás, a földjóslás, és idetartozik a kabala, a mágia stb.⁷

Az olasz nyelv mindmáig legjelesebb nyelvészeti akadémiajának 1691-es kiadásában, a *Vocabolario degli accademici della Crusca*-ban a „*curiosità*” (kuriózum, érdekesség, furcsaság) értelmezésére vonatkozóan ezt olvashatjuk: „ez egy olyan zavaros tudásvágy, ami haszontalan és nem nélkülözhetetlen dolgok megismerésére és megtapasztalására irányul”.⁸

Rendkívüli felkészültségű szerzők is felemlegették akkoriban a kíváncsiságukat felkeltő tudományokra való hajlamukat. Descartes ritka, különleges, érdekes tanokkal is szívesen foglalkozott az iskolai oktatás érdektelenségére is tekintettel: „be sem érve azokkal a tudományokkal, amelyekre tanítottak bennünket, elolvastam minden kezembe eső könyvet, amely a legkülönösebbeknek és legritkábbaknak elismert tudomá-

⁷ A *curieux* szócikket ld. FURETIÈRE (1690: 562). E tanulmányban, amennyiben külön nem jelzem, valamennyi idegen nyelvű szöveg saját fordításomban olvasható.

⁸ *Crusca* (1691: 448).

nyokat tárgyalta”.⁹ Nem kevés hivatkozást és visszaemlékezést olvashatunk a mágiáról és a démoni erők ártó tevékenységéről a Domonkos-rendi Vincenzo Maria Cimarelli írásaiban is.¹⁰ A sokoldalú érdeklődésű, művelt apát és inkvizítor több alkalommal említést tesz ajándékba kapott érdekes (*curiosi*) könyvekről, amelyekből megtanulhatta „a szokásos tudományokon túl (amelyeket az iskolákban tanítanak) az ismeretleneket és érdekeseket (*curiose*) is”, így „lévén ő is az érdeklődést kiváltó (*curiose*) tudományok tanítója”, művelt társalgások résztvevője is lehetett.¹¹ Ebből pedig az derül ki, hogy nem holmi „zavaros tudásvágy” keltette érdeklődés övezte e tudományokat, hanem a művelt társasági beszélgetésekben is éppen a nem szokványos téma gerjesztette kíváncsiság miatt kaptak helyet. Egyébként ezt támasztja alá a 17–18. század fordulóján Della Porta fiziognómiai értekezését azonos címmel, költemény formájában átíró Giuseppe D’Alessandro is. A költeményéhez illesztett előszóban ugyanis a szerző jelzi, hogy a fiziognómia bár inkább érdekes, szórakoztató, mintsem igazi tudomány, mégis

El fogom mondani, hogy biztosabb tudományt,
 hogy megismerd a természetét az embernek,
 a fiziognómiánál nem találsz,
 mert az a Természeten alapul mindenben.¹²

A felvilágosodás hajnalán, a hit és a racionalitás között ingadozó D’Alessandro nem tudott kitérni egy olyan téma „szenvedélyektől mentes” taglalása elől, amely udvarok, akadémiák, szalonok intellektust pezsdítő, kellemesen hasznos társalgásaiban rendre szerepelt.

Egy ilyen érdekesség volt Valentino Stella *Bellissimo studio di curiosità* (Kuriózumról szóló igen szép tanulmány) című könyvecskéje is, amelynek már a címlapján – a korabeli könyvkiadási szokásnak megfelelően – feltüntetett magyarázó tájékoztatóból is kiderül, hogy sokak kíváncsiságát kívánta kielégíteni:

⁹ DESCARTES (1977: 50). A furcsa tanokkal és Descartes ide vonatkozó nézeteivel kapcsolatban ld. FEDERICI VESCOVINI (1998: 119–138).

¹⁰ CINGOLANI (1988: 9–45).

¹¹ CIMARELLI (1655: 130; 89; 108).

¹² D’ALESSANDRO (1723: 3, 1–4).

Igen szép, kuriózumról (*curiosità*), azaz a férfi és a nő fiziognómiájáról szóló tanulmány, császárok, királyok, filozófusok és más kiváló férfiak fizimiskájával, amelyben röviden megmutatjuk és megtanítjuk, mily nagy kedvteléssel és haszonnal jár e tudomány annak, aki birtokolja. Amely [tudomány] bárki megismerését lehetővé teszi jó vagy rossz vérmérséklete és más hasonló hatások alapján. Rendkívül érdekes (*curiosa*), nemes, és eddig még nem látott, szép mű ez, amelyet én, Valentino Stella, Gio. Battista Rosaccio tanítványa teszek ismételtlen közzé az érdeklődők (*curiosi*) unszolására.¹³

A fedőlap teljes szövegéből az is kiderül, hogy Stella mestere (vagy inkább forrása) egy bizonyos *Giovan Battista* Rosaccio volt. Kutatásaim alapján azonban úgy vélem, e mester valójában a rendkívül termékeny, ismeretterjesztő művek sokaságát író *Giuseppe* Rosaccio (1530 k.–1620 k.) lehetett, hiszen könyveinek jó részét egészen a 18. századig megjelentették, így Stella számára is hozzáférhetőek voltak, főleg, ha mindkét szerző firenzei kötődését is figyelembe vesszük. A *Giovan Battista* keresztnév viszont Della Porta neve, így nem lepne meg, ha Stella (vagy a tipográfusa) kontaminálta vagy inkább tévesztette volna össze a neveket. Egyébként 1598-ban Bolognában jelent meg Giuseppe Rosaccionak az a pár oldalas könyvecskéje, amely szintén bizonyítja, mennyire benne volt a köztudatban, és milyen szerteágazó jelentőséget tulajdonítottak a fiziognómiának a mindennapok szintjén. A *Della nobiltà e grandezza dell'uomo* (Az ember nemességéről és nagyságáról) címet viselő könyve – szintén már alcímében – elárulja igazi rendeltetését: olyan mű, „amelyből megtudható az emberre vonatkozó rend, mérték és arány, és az orvosi Fiziognómia révén kiismerhető az emberek vérmérséklete. Hónapról hónapra követendő szabállyal, hogyan lehet egészségesnek maradni”.¹⁴ Rosaccio könyvének borítóján pedig – meg sem lepődhetünk – ez áll: „Érdekes (*curiosa!*) és hasznos mű minden emelkedett szellem számára”.

¹³ STELLA (1670).

¹⁴ ROSACCIO (1598). Egyébként Rosaccio volt a fiziognómiai megfigyelésekre is támaszkodó *Il Microcosmo* (A mikrokozmosz) címet viselő mű szerzője, amelyben az arc részeiről, orról, szájról fiziognomizál. Zoomorf példák segítségével megállapítja, hogy „a bölcs természet révén, mivel az semmit sem csinált véletlenül, felismerhetjük, kik telhetetlenek, falánkok, és kik mértékletesek, az élvezetektől tartózkodók” (ROSACCIO [1600: 65]).

E mesterét követő Valentino Stella a 'kuriózumról szóló igen szép tanulmányában' rövid tómondatokban egyébiránt csak az arcot és annak részeit írja le fiziognomikus jegyekkel, s az ezekből levonható következtetések is kivonatolt ismeretek. Például: „a beesett arc hitvány és félnék embert jelöl. A lapos arc veszekedős, irigy, trágár, szégyentelen és neveletlen emberre vall. A ráncos arc melankolikus embert jelez.”¹⁵ Természetesen már a könyvecske terjedelméből következően sem várhatunk el e feljegyzésektől fiziológiai jellegű vagy egyéb tudós okfejtést, amely megmagyarázná a külső jegyek természeti okát. Az viszont kétségtelenül kiderül számunkra, hogy a Della Porta-féle, több évezredes forrásokat is felhasználó, orvosi ismeretekre, természettudományos megfigyelésekre támaszkodó fiziognómiai munkák mellett a mindennapi igényeket kielégítő, „az érdeklődők unszolására” kiadott, kivonatolt fiziognómiai vázlatoknak is megvolt a maga olvasóközönsége.

*

A fenti történeti felvezetésre, úgy vélem, mindenképpen szükség volt, hogy el tudjuk helyezni és a maga helyén értelmezhesük a fiziognómiai művek sorában az Ágoston-rendi teológus és prédikátor, Nicola Spadon *Studio di Curiosità nel quale tratta di Fisonomia, Chiromantia, Metoposcopia* (Érdekességekről, azaz fiziognómiáról, tenyérjóságról és homlokjóságról szóló tanulmány) címen megjelentetett könyvét. A barokk korban a fiziognómia kérdését érintő, szép számmal közzétett irományok sorában mindenképpen „érdekességnek” számít ez az értekezés, amely a 17. század közepén igen népszerű lehetett. Ugyanis az, hogy közel tucatnyi alkalommal jelentették meg,¹⁶ németre is lefordították,¹⁷ tehát nem tűnt el azonnal a feledés homályában, jelzi egyrészt a téma iránti tartós érdeklődést, másrészt az érdekességek, a furcsaságok, a kuriózumok témakezelésének nem szokványos módját. Maga a szerző a művelődéstörténet kevésbé ismert alakjai közé tartozik, és a korabeli dokumentumok

¹⁵ STELLA (1670: 6).

¹⁶ A *Studio* 1662-től többször megjelent, mindvégig Velencében. Az alábbi kiadásokat tudtam azonosítani: Camillo Bortoli (1662); Giacomo Batti (1662, 1663); Francesco Ginami (1667); Giacomo Didini (1667, 1672); Bortoli (1675); Benetto Miloco (1675); Francesco Busetto (1675).

¹⁷ Vö. SPADONI (1695).

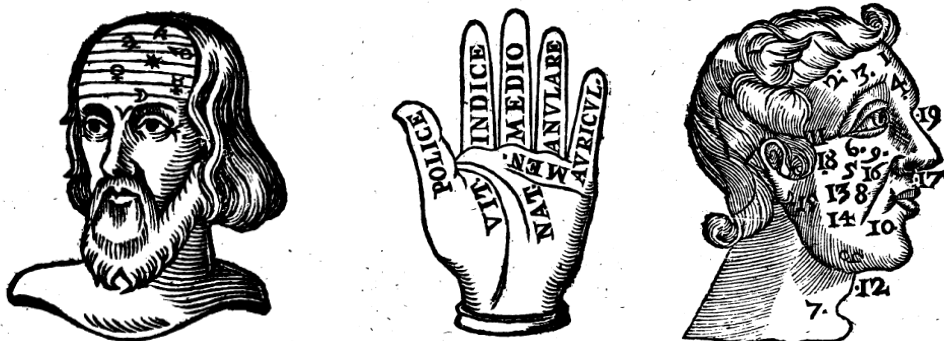
felkínálta információk az alapismeretekhez is kevésnek bizonyulnak.¹⁸ A Ferrarában élő szerzetes kiváló prédikátor hírében állt, és igen nagy megbecsülés övezte „a mi igen értékes ferrarai honfitársunkat”, mint megtudjuk Antonio Libanori ferrarai „aranykönyvének” 1674-es kiadásából, aki azért hozzátette: e kuriózumok helyett szívesebben olvasott volna Spadontól egyházi műveltségének köszönhető, erkölcsi prédikációkban gazdag műveket.¹⁹ Egy 19. század elején megjelent, az illusztris ferraraiaknak szentelt műből is csak annyit tudunk meg róla, hogy a felsorolt „műveinek címéből is kitűnik a jó ítélőképességű Spadoni érdeklődési köre és a századé, amelyben élt”.²⁰ A század pedig, amelyben élt – mint láttuk – kíváncsisággal fordult a fiziognómia felé...

Nicola Spadon műve két, határozottan megkülönböztetett részből áll. Az egész mű mintegy háromnegyed részét kitevő első könyv a címben említett tudományok elméleti alapjait tisztázza. Hatvan rövid fejezetbe sűrítette a szerző mindazt, ami a lélek kiismerhetőségéhez szükséges természeti tényező, kezdve a négy alapelem és a galénoszi vérmérséklet-elmélet tárgyalásával. Spadon a továbbiakban azokat a természeti (például a földrajzi, éghajlati) körülményeket ismerteti, amelyek a vérmérséklet kialakulásáért és az ebből eredő hajlamokért felelnek. Ezek az eszmefuttatások jobbára az orvos Galénosz, az asztrológus Ptolemaiosz elméletére épülnek, de forrásokra vonatkozó egyéb utalásoktól mentesek a szerző leírásai és magyarázatai. A homlokjósással, a tenyérjósással és az anyajegyekkel kapcsolatos elemzésekhez illusztrációk is tartoznak, amelyeken a bolygók hatásának köszönhető vonalak és jegyek adnak magyarázatot a jellemre. Szerzőnk új megállapításokat nem tesz, a több évszázados orvoslási, asztrológiai megfigyeléseket összegzi az átlagolvasó számára.

¹⁸ Tudomásom szerint egyetlen szakirodalom foglalkozik Spadon „kuriózumszámba menő” művével: a grafológia és a fiziognómia kapcsolatának történeti kérdését illetően vö. CINGOLANI (2006–2007: 71–80).

¹⁹ LIBANORI (1674: 212–213).

²⁰ UGHI (1804: 170–171).

1–3. ábra: Spadon *Studio di Curiosità*jából

Nicola Spadon *Studio di Curiosità*jának belső címmel és címlappal is ellátott második része viszont sokkal egyénibb és valóban érdekes módon megszerkesztett gyakorlati kézikönyv: az alcím szerint olyan, „érdeklődésre számot tartó tanulmány, amely szabályokat és praktikákat tartalmaz, hogy felismerhessük a férfiak és a nők jóra avagy rosszra való hajlamát”. Spadon igazi barokk kori arcokat és jellemrajzokat tár elénk, amikor sajátos férfi és női tulajdonságok ismertetése mellett néhány, bizonyos foglalkozásra való hajlamot tükröző fiziognomikus arcképet vázol fel. A banya, a kerítőnő, a szerelmes hölgy, a férjét ostromzó, erőszakos nő, a hazudós asszony, a szakmáját értő, illetve a tudatlan orvos, a tisztességes és a lopós szolga, a vén szerelmes, a maga érdekeit néző kalmár, továbbá a tisztességes kereskedő és egy sor további jellem külső, testi jegyeiből kikövetkeztethető leírása a fiziognómia és erkölcsfilozófia intrinsic kapcsolatára is rávilágít.

E második könyvhöz írt bevezetőjében Spadon fontos elméleti megszorításokkal indítja jellemrajzait – mintegy *excusatio* gyanánt –, amikor előre figyelmezteti olvasóit a fiziognómia jegyeinek érvényességét illetően. Szerzőnk nem idézi azokat az antik és középkori forrásokat, amelyek Zophürosz (vagy olykor más néven említett fiziognómus) és Szókratész (vagy néha más neves személyiség) példájával igazolják a fiziognómia felhasználhatóságának korlátait (és hasznát), valamint a – Spadonnál a szabad akarattal azonosított – nevelésnek a szerepét és a fiziognomikus jegyekkel való kapcsolatát.²¹

²¹ Több antik és középkori mű hagyományozta ránk hosszabb-rövidebb verzióban azt az anekdotát, miszerint a fiziognómus Zophürosz Szókratészt – külseje alapján –

Giovan Battista Della Porta értekezésében is fontos szerepet kap az önfejelem, az értelem, ami lehetővé teszi a jó és a rossz közötti választás lehetőségét, sőt a *Della Fisonomia dell’huomo* utolsó könyve éppen arra fókuszál, vajon „mire is lenne jó e tudomány, ha segítségével a hibáid felismerése után nem tudnád ezeket erénnyé változtatni”.²² A Zophürosz-anekdota erkölcsi-pedagógiai célzattal nem pusztán fiziognómiai művekben kerül elő,²³ mindazonáltal igazolja a fiziognómia hasznát: nemcsak mások jellemét és erkölceit tudjuk kikövetkeztetni a test jegyei alapján, de abban is segít, hogy akarattal, értelemmel felszerelve jobbak váljunk, és képesek legyünk a társas élet elvárásaihoz belső énünket tükröző külső jegyekkel is idomulni. Spadon divulgatív megfogalmazásában tehát

Jegyeztessék meg, hogy sok ember létezik, akik hajlamuk révén rosszra hajlanak, ám mégis jók és igazak, ám ettől még nem elvetendő a mi tanunk, amely egyetemes érvényű és kizárólag a természetes hajlamon alapul. A körülmények, a szükség, a társaság, a nevelés, a hivatalok és sok más körülmény ugyanis módosíthatja, ha nem is a hajlamokat, de a kimenetelüket, ha a szabad akaratban ezzel együtt megvan a hajlandóság: *non est peccatum nisi voluntarium*.²⁴

A Spadon könyvében felsorakoztatott harminchárom embertípus nem mindegyike jellemrajz, hiszen a 15 férfialak között szerepel például a „vén szerelmes”, az „ördögtől megszállott” akár férfi, akár nő, a „haldokló”, a „boszorkánytól megrontott” férfi „valószínű jegyeinek” a felsorakoztatása. Ezek viszont nem jellemek, hanem a legkülönbélebb élethelyzetekre alkalmazható orvosi megfigyelés, vagy mentális-lelki álla-

iszákosnak, kéjencnek, erkölcsileg romlottnak bélyegezte meg. Szókratész elfogadta e jellemrajzot mondván, ő természettől fogva valóban rendelkezett azokkal a vétkekkel, de az értelem, a filozófia révén sikerült megszabadulnia tőlük. A magyar kultúrtörténeti hagyományban is megvan e fiziognomikus példavázlat: *A keresztény olvasónak*. – XXVIII. *Physiognomia. A tagoknak állásáról való ítélet, melyből az emberek természete megismertetik*, Kolozsvár, 1592. Modern kiadását vö. Csízio (1986: 108–113).

²² DELLA PORTA (2013: 557).

²³ A legismertebb ókori példa: Cic. *Fat.* 5, 10–11. Az anekdota visszatér a *Tusculanae disputationes*ben is (Cic. *Tusc.* 4, 37, 80) további kiegészítésekkel.

²⁴ SPADON (1675: 154).

potokat, hiedelmet jellemző ábrázolás (nem kizárva mindazonáltal az érzelmi vagy jellembeli hatást). A leggyakoribb – az esetleírások mintegy felében – a testi jegyekből a foglalkozással, a munkavégzéssel kapcsolatos következtetés. Ilyen például a tudatlan orvos és a tudós orvos, a tisztességes kereskedő és a számító kalmár, a tolvaj szolgáló és a tisztességes szolga közötti fiziognómiailag leképezhető különbség leírása. Minden egyes kis jellemrajz az arisztotelészi *Fiziognómia* által is alapvetőnek tekintett jegyeket veszi figyelembe. Mint Arisztotelész megállapította, „fiziognómiai vizsgálatot ugyanis a mozgásból, a testtartásból, a színekből, az arcvonásokból, a hajból, a bőr simaságából, valamint a hangból és a húsból, továbbá a testrészekből, és az egész testalkatból lehet végezni”.²⁵ Az egész testalkat és az összbenyomás véleményalkotó szerepe mellett az öltözködés, a társas életben való megjelenés, valamint e társaság minősége, összetétele is fontos körülmény, és Spadon ezt az elemzési módszert és sorrendet követi akkor is, amikor jellembeli érények és vétkek bemutatására fókuszál. Nézzünk tehát – a ferrarai szerző módszerét és lakonikus stílusát is érzékeltetendő – néhány Spadon-féle jellemábrázolást más, elsősorban Della Porta összefoglaló jellegű értekezésével (és vélhetőleg Spadon fő forrásával) összevetve.

A mindenki által kerülendő, gonosz ember valószínű jegyei című fejezetben Spadon tőmondatokkal, ám bőséges jelzőkkel rajzolja meg ezt a figurát:

Hátra hajló testalkat, hideg, száraz temperamentum, nőies, alacsony, sovány vagy kövér. Mozgása sietős vagy módfelett lassú. Időnként megáll, haragos szemét a földre sütve. A tövénél göndör a haja, feltúrva, igen ritka, torzonborz. Hátral kopasz a feje. Formátlan, nyilvánvalóan színlelő. Arca az első benyomást tekintve félelmetes vagy gyűlöletes. Zöldes, sápadt, sötét arc. Keskeny, szőrös, barázdált homlok. Erezett, feketébe hajló vagy kormos árnyalatú. Szabálytalan sasorr, középen kiemelkedő, a száj felé görbülő. Szeme mélyen ülő, zöldes, a pupillák vöröses vagy zöld foltokban tobzódnak. Szája eltorzult, kicsi, ajkai vékonyak és szárazak, az orr felé pördülnek. A hang igen zord, kegyetlen, nőies, hadaró, de öblös. Nehezen lélegzik,

²⁵ ARISZTOTELÉSZ (2006b: §13).

akadozó a nevetése. Nyaka rövid, húsos, ha pedig hosszú, formátlan és sápatag. Keze nőies, ujjai rövidek, görbék, dudorokkal. Nem tiszta lelkiismerettel, mások dolgait szóvá téve, a társát becsapva mesterkedik. Saját helyzeténél alantasabban öltözik, hitványabban a szokásosnál, és gőgös. Társasága banditákból, tolvajokból áll. Gyűlöli a papokat, az oltáriszentséget nem tiszteli. (SPADON: 176–177).

Olyan jellemzők, mint a „sovány vagy kövér”, a „sietős vagy módfelett lassú”, „rövid vagy hosszú”, tökéletesen illeszkednek az arisztotelészi közép (illetve az attól való eltérés) elméletéhez, miszerint erkölcsileg csak az a megfelelő jellem, akinek testi jegyei nem térnek el a *medietastól*, sem a középhez viszonyított több, sem a kevesebb irányába. Más szóval szinte mindegy, hogy sovány avagy kövér egy ember, ha eltér az arisztotelészi közép elvétől, erkölcsi vétkek külső jeleit mutatja. Ide sorolhatók természetesen olyan jelzők is, mint a „keskeny” (homlok), a „rövid” (ujjak), a „nem tiszta” (lelkiismeret), a „mélyen ülő” (szem), avagy a „vékony” (ajkak), tekintve e szavaknak már eleve a jelentésüknél fogva a kevesebb vagy a több felé való eltérését. A fiziognómiai leírások értelemszerűen jegyekben gazdagok: formák, minőségek, tulajdonságok, színek mind olyan jelleg, amelyek jelzői valóban jelölők és jelöltek.

Della Porta az 5. könyv 3. fejezetében több alfejezetre bontva pontosítja a bestiálisan gonosz, rosszindulatú típus ismérveit az elvetemült, mindenki által kerülendő férfi leírásakor úgy, hogy nem repetitív, hanem szóhasználatában is változatos leírást olvashatunk. S bár a beesett, száraz, kicsi szemre és a tekintetre koncentrált, röviden kitér a többi jegyre is: „Az orra ferde. Arca csúnya és kicsi, sárgás és szőrtelen. Hangja gyenge. Vállai soványak és csontosak. Szemei nagyok és nyugtalanul csillognak, úgy néznek, mint a haragvó emberek. [...] Érzéketlen, kegyetlen a homloka [...]. Hajlott a háta, nagy a hasa [...]. Körmei görbék, keskenyek és hosszúak, vagy húsosak. Ujjai rövidek és vaskosak. [...] külseje félelmet keltő és keserű”.²⁶ Spadonnál is hangsúlyos a ferde, szabálytalan orr, a mélyen ülő szem, a haragos tekintet, a félelmetes külső, a formátlan, csúnya fej, a hajlott hát. Mindkettőjük esetében azonban a csúnyságon kívül az elvetemült, aljas erkölcsiség biztos külső jele a

²⁶ DELLA PORTA (2013: 550–552).

helyes középtől való eltérés minden testrész formája, színe, minősége esetében. Ha ehhez hozzávesszük az arány, a testrészek közötti harmónia hiányát, teljes a fiziognómiai képlet, amelyet Della Porta hol Arisztotelészre, hol Platónra, hol Hippokratészre (tehát hol morális, hol esztétikai, hol orvosi okokra) hivatkozva többször nyomatékosít értekezésében. Eszerint

természetes, fiziológiai magyarázata van annak, hogy a csúfak gonoszak, a szépek pedig jók, a testnedvek mértéktelen és rossz összetétele ugyanis a testrészeket is rosszul rakja össze, és a testnedvek aránytalan mivolta okozza a vétkeket és a rossz erkölcsöket: tehát a rossz erkölcsök a csúnyaságból erednek.²⁷

4. ábra: Bestiálisan rosszindulatú ember

5. ábra: A legrosszabb erkölcsi tulajdonságú férfi

G. B. Della Porta, *Della Fisonomia dell'huomo* (1610)

Talán mondanunk sem szükséges, hogy a jóra való ember Spadon *Studio di Curiosità*jában „mindenben a középnek” felel meg, minden testrésze, mozgása „jól elrendezett”. Feje „a többi részhez mértén arányos”, a homloka magas, hosszú, halántéknál kellően gömbölyű, „nem túlzot-tan” sasorrú, „természetből eredően” közepes, „egyenes” a testtartása, „sem gyors, sem lassú, hanem kimért” léptekkel jár, szeme „mértéktar-tóan figyelő, fényes, nedves, kerek, kellő színű”, szája kellően kicsi, nem beesett, nem is kidomborodó, hangja „derűs, kellemesen csengő, megle-hetősen mély, de kellően éles, a hangos és a halk között”. A nevetése

²⁷ DELLA PORTA (2013: 474).

könnyed, „mérsékelt, kellemes és civilizált.” A többi testrésze is természetesen a szélsőségektől messze, „jól elrendezett”. „Társadalmi helyzetéhez illően öltözködik. Tiszta, nem rongyos öltözetet visel. Nem hiú és hivalkodó.” Ráadásul „jó ítélőképességű, békés életvitelű, és megadja mindenkinek, ami jár”.²⁸ Ez utóbbi megfogalmazás a korabeli udvari etikai irodalomban – a platóni igazságosság elméletére építve – az udvariasság morálfilozófiai meghatározása volt: az ember ugyanis köteles mindenkivel igazságosan, társadalmi helyzetére tekintettel udvariassággal bánni. Társasága is válogatottan jóra való emberekből áll, s ezekhez gyakran egyházi emberek is tartoznak. A leírásban leggyakrabban használt jelző a 'jóra való'/'illelmes'/'mértéktartó' jelentéssel bíró 'decens' kifejezés.

Giovan Battista Della Porta a *Fisonomia dell'huomoban*, az 5. könyv második fejezetét a „jóra való ember” „többnyire a középút” jegyeiből vételezett fiziognómiai leírásának szentelte, két alfejezetre osztva. A „közepesen” hosszú, hangsúlyos orrot szép arc keretezi, „közepesen” nagy a mellkasa, közepesen nagy szemének tekintete határozott, a pupillái is „közepes” méretűek, „kellemes a külseje”, homloka szigorú, de szerény, „mértéktartó a gondolkodásmódja”. A fejezet második pontjában a „jólneveltekről” szól a szerző: a nyugodt és a gondterhelt „közötti” a homloka, a fülek „mértékletesen” nagyok, az arc „közepes”, a hang az „erős és a gyenge közötti”, de mindenképpen kifinomult, a szemek határozott pillantással ragyognak és nedvesek, akár a víz. A lábak is jó formájúak, idegekkel és ízületekkel „kellő mértékben” kötöttek.²⁹ Az arisztotelészi középhez idomuló testi jegyekkel rendelkező férfi kétséget kizáróan tehát az erkölcsi jó, azaz az erény megtestesítője, ami a viselkedésében is nyilvánvaló.

Mind Spadonnál, mind Della Portánál figyelemreméltók azok a megállapítások, miszerint a viselkedés, a civilizált társas életformára való utalás fontos része a jellemrajznak. Jóllehet a civilizált megjelenés és viselkedés nem velünk született tulajdonság, hanem a nevelés eredménye (ahogyan Arisztotelész a *Nikomakhoszi etikában* is hangsúlyozza), ám a nevelés során felvett szokások habitusunkká válnak, s ezáltal jel-

²⁸ Vö. SPADON (1675: 177–178).

²⁹ Vö. DELLA PORTA (2013: 482).

lemformáló erővel bírnak. A fiziognómiának az etikát (és az etikettet) érintő, a nevelésben és az önnevelésben játszott szerepe tehát Spadon barokk arcképein is hangsúlyosan előtérbe kerül.

Nicola Spadon „érdekes” fiziognómiájának külön, mondhatni kuriózuma az, hogy a jellemrajzok bő fele nőkre vonatkozik. A fiziognómia tudománya ugyanis a férfiak jegyeit hangsúlyozza, és a nő, a nőiesség jószerivel csak a férfi, a férfiasság ellentételezéseként jelenik meg az arisztotelészi *Fiziognómia* óta.³⁰ A gyenge, ingatag, tetszetős, ám csalárd nő jegyeinek megemlézésére csak az erős, kitartó és tisztességes férfi ellentéteként került sor. Az alábbi arisztotelészi megállapítást is módszeresen ismétlik a későbbi fiziognómus generációk: „A férfi teste nagyobb és erősebb a nőinél, testének végtagjai is erősebbek, vastagabbak és egészségesebbek, és jobbak mindenféle testi-lelki kiválóság szempontjából”.³¹ Az arisztotelészi szöveg ellentétpárok és/vagy összehasonlítások mentén érvel:

Az is nyilvánvaló, hogy minden nőnemű lénynek, bármelyik fajtához is tartozik, a hímneműéhez viszonyítva kisebb a feje, arca keskenyebb, nyaka kecsesebb, mellkasa gyengébb, bordázata kisebb, csípőjük és combjaik viszont húsosabbak, mint a férfiaknak, térdeik összeverődőek, lábaik kecsesebbek, lábfejük szebb, továbbá testük egész megjelenése mindenekelőtt inkább kellemes, mint előkelő, kevésbé izmos és erőtlenebb, húsa pedig nedvesebb. A férfiak természete mindezekkel teljesen ellentétes, amennyiben az ő nemük bátrabb és becsületesebb, a nőké azonban gyávább és ártalmasabb.³²

Della Porta esetében is a nők az általánosítás szintjén, érintőlegesen voltak megemlítve és minden esetben a férfi jegyek nyilvánvaló ellentéteként. Spadon műve mellett, amelyben figyelemre méltó a női jellemeknek tulajdonított figyelem, a kortárs bolognai obszerváns szerzetes, Cornelio Ghirardelli *Cefalogia fisonomica* (A fej fiziognómiája) című, 1630 és 1675 között többször megjelent könyvét kell feltétlenül megemlíteni a női

³⁰ Vö. ARISZTOTELÉSZ (2006: §19 [39–40]).

³¹ ARISZTOTELÉSZ (2006: §10).

³² ARISZTOTELÉSZ (2006: §40).

arcképek kapcsán.³³ Ebben a műben ugyanis, az emblémáskönyvek mintájára szerkesztve, mottóval, a fej jellegzetességeit illusztráló képpel és szonett, illetve próza formájában befűzött magyarázatokkal száz fiziognómiai arcképvázlatot kapunk, s közöttük fiziognómiai jegyekben gazdag, tíz női jellem is szerepel:³⁴ a női hajviselet, a szerény homlok, a női szemek, a hosszú szempillák, az orr, a kicsi száj vékony ajkakkal, a közepes nagyságú fül, a szőrös arcú nő, „a költők által olyannyira dicsőített rózsás arcú”³⁵ hölgy, a kis fej és keskeny nyak fiziognómiai jelei mind erkölcsi kategóriák látható jegyei. A férfi/nő fiziognómiai dichotómiájával szembesülünk Ghirardelli esetében is, amikor ellentétpárokon keresztül osztályoz, katalogizál, figyelve a közös jegyekre, amelyek mégis elválasztják őket. A tíz női arckép a kilencven férfi jellem mellett felsorakoztatva az arányokat tekintve is jelzésértékű, mindazonáltal a *Cefalogia fisonomica* fiziognómiába burkolt, sajátos barokk kori szociológiai vázlat, és Spadon *Studio di Curiosità*ja szintén ilyen olvasatot is érdemel.

A női arcképek Spadon művében két csoportba sorolhatók. Az egyik a foglalkozást űző nők szűk társadalmi csoportja, amelybe a lusta, illetve a derekas szolgálók, valamint a jó dajka tartoznak. Szerzőnk – a fiziognómia gyakorlati hasznát tudatosítva – így kíván a megfelelő személy kiválasztásához segédkezet nyújtani. A másik, a népesebb női csoport általános jellemvonásokat tár fel a fiziognómiai jegyek alapján: a kéjnő, a banya, az elvetemült, vagyis a „métélyes nyelvű” nőszemély, a szívből szerető, a szerelemben becstelen, a férjét összeszidó, a szép beszédű, a hazug, a kerítőnő, a bumfordi nő, az arányait tekintve mindig szép nő, a jámbor, a balszerencsés, a sors kegyeltje és a fecsegő nő arcképét rajzolja meg szerzőnk. Mindösszesen tizennyolc vázlatot, vagyis a férfiakéval összevetve hárommal több női jellemrajzot kapunk. Bármelyik nő leírását is választanánk bemutatásra, alapvetően mindegyikben továbbra is az arisztotelészi *medietas* törvénye dominál: az arányaiban egymáshoz illő, harmonikusan illeszkedő testjegyekkel rendelkeznek az erkölcsi

³³ A mű forrásaival kapcsolatban ld. VÍGH (2013: 309–330).

³⁴ A műben szereplő női arcképekről ld. VÍGH (2014: 417–462).

³⁵ GHIRARDELLI (1673: 577).

jóra hajló egyedek, míg morális vétkekkel jellemezhetőek a középtől a több vagy a kevesebb irányába eltérő jegyeket mutató nők.

Vessünk egy pillantást a rosszindulatú, elvetemült, „métélyes nyelvű” (olaszul: *lingua pestifera*), azaz a másokról csak rosszat mondó, elviselhetetlen természetű nő arcképére, a „valószínű jegyekre”. A leírásban egyértelmű, hogy Spadon minden egyes jel esetében a helyes középtől eltérő jellemzőket hangsúlyozza:

Termete alacsony, vaskos, felemelt fejjel jár. [...] Rendezetlen mozgású, eleinte látszólag ódzkodik a beszédétől, de aztán egyre hevesebben lovalja bele magát mások szidalmazásába, ujjával fenyegetőzve. Haja fekete, göndör, kócos. [...] Feje kicsi, csontos, csúf, [...] az arca aszott, zöldes-sárga színű vagy cinóbervörös, deformált. A homloka túl magas, ráncos, [...] orra lapos, [...] szemei nagyon kicsik, nem egyformák, természettől fogva bandzsa, gonosz a pillantása. Szája széles, kicsi vagy nagy, de görbe, és nyitva tartja [...]. Fejhangon, szaggatottan, visszataszítóan beszél, elég magas hangon, beteges férfihoz hasonlóan. Nevetése a mértéket nem ismeri, vagy sosem nevet. Mindig mások dolgáról beszél, mindent felnagyítva. Zöldes vagy sokszínű, férfias keze rövid és kövér, görbe ujjakkal. Koldus módjára, mocskosan, ormótlan ruhákba öltözködik. Az egész személy visszataszító. Kellemetlen egyénnel tart kapcsolatot, mások hírnevének csorbításában leli örömét, férjét szidja.³⁶

Érzékletes jelzők halmozásával szinte magunk előtt látjuk e csúnya, visszataszító külsejű, tehát erkölcsileg romlott nőt. S mivel a klasszikus fiziognómiai értekezésekben, mint jeleztem, női jellemek nem szerepelnek, így a Spadon által leírt egyes jelekhez rendelt jellembeli tulajdonságot jószerivel csak a férfiak kapcsán leírt jegyekből tudjuk összeállítani. Della Portánál például a tipikus női jegyekről csak a férfias jegyekkel megáldott oroszán ellentétpárja, a nőies leopárd kapcsán olvashatunk részletesen. Mindazonáltal nézzük röviden, a Spadon által felvázolt jegyek milyen jellemre engednek következtetni az évezredes fiziognómiai spekulációk tükrében.

³⁶ SPADON (1675: 157–158).

A magas homlok az eltökéltség egyik jele, de a túlzottan magas – mint a Spadon által leírt nő esetében – már a megátalkodottság, a csökönység ismérve; a kicsi szem, akár a rókáé, az álnok, alattomos és mindig gonosz dolgokon mesterkedőkre vall, s ha ráadásul az orr lapos, gonoszsággal telt, lelketlen embert jelez. A kicsi, beesett szem minden esetben a gonosz, hamis jellem legbiztosabb fiziognómiai jele: számos állatpélda mellett a kígyó („akitől semmi jót nem lehet várni, csak harapást és mérget”) a legjellemzőbb zoomorf előfordulás.³⁷ A nem egyenesen néző, bandzsa szem ráadásként ismét a nem egyenes jellem fiziognomikus jele: „A filozófusok egyöntetű véleménye, hogy a kancsalok többnyire elvetemült lelkületűek és a természet szörnyszüleményei, mivel a természet hibázott létrehozásukkor” – írja Della Porta.³⁸ Az aszott, zöldes színű arc a mások sikereire és érdemeire irigy jellem tipikus jele, és általában e színárnyalat a beteges lelkület kromatikus ismérve.³⁹ A széles, nyitva tartott száj Della Portánál is „a kígyókra vonatkoztatandó, akiknek hosszú és nyitva tartott a szája, amely szinte félbevágja az arcot”.⁴⁰ Ami a hangot illeti, Della Porta olvasatában, „akik beteges hangon beszélnek [...], elvetemültek és gyűlölik az emberi fajt”, és magas, fejhargon, erőtlenül szólni, egyebek között az irigység és hitványság jele.⁴¹ Egyértelmű tehát, hogy Spadon női jellemre vonatkoztatott leírása jobbára azokkal a jegyekkel operál, amelyek (bár férfijellemekre vonatkoztatva) a klasszikus elődök meglátásait kritikailag összefoglaló és összevető Della Portánál is olvashatók.

Végül *A jó dajka valószínű jegyei* című fejezet néhány jelét érdemes görcső alá venni Spadon tanulmányában, hogy ebből is le tudjuk vonni az erkölcsileg jó egyént jellemző következtetéseket:

Hibátlan női testalkat: nem kéjné kinézetű, nem kancsal, nem sánta. Méltóságteljes, visszafogott a mozgása. Szőke, hosszú és sűrű a haja, vagy világos vörös, *halvány fekete*, de nem túl fekete. Arányos fej, [...] se kövér, se keskeny a homloka, száraz a bőre. Kövérkés, joviális, kissé

³⁷ Vö. DELLA PORTA (2013: 53–54; 58; 305).

³⁸ DELLA PORTA (2013: 383).

³⁹ Vö. DELLA PORTA (2013: 542).

⁴⁰ DELLA PORTA (2013: 550).

⁴¹ DELLA PORTA (2013: 216).

terebélyes. Arca nincs festve, tisztességes, *szimmetrikusan szép*, nem sötétvörös, nem is sápadt; közepesen metszett, szép sásorr; *feketébe hajló közepesen aranyló*, kellemes, nem száraz szemek; a nagy és a kicsi közötti, közepes száj; nagy, sűrű fogak. Nőhöz illő, nem túl vékony, nem is túl nyers, csengő hang; hibátlan, tisztességes, visszafogott nevetés. Szabályos, mindenhez mértén arányaiban megfelelő nyak, nem hosszú, nem is vékony, nem vörös, és nem is eres. Közepes méretű, nem szőrös és nem eres kéz, nem férfias, szép színű. Öltözete tiszta, nem hivalkodó, nem piszkos, de nem is kellem nélküli. Társaságban szemérmes, tisztességes és kegyes a viselkedése.⁴²

A szöveg egészét áthatják az arisztotelészi *medietast* jelző kifejezések: a „közepesen”, a nem „túl”, a se túl ilyen, de nem is túl olyan, mind viszonyítási lehetőségek. Erről már volt szó, viszont bizonyos kifejezéseket feltétlenül értelmezni kell, hiszen a (most szándékosan) szó szerinti magyar fordításuk alapvető fiziognómia jel-funkciójukat hangsúlyozza. Ilyen például a „halvány fekete” és a „feketébe hajló közepesen aranyló” szín, amely tulajdonképpen a meleg-barna árnyalat, a fiziognómiai értekezésekben az arisztotelészi *Fiziognómia* óta az ideális szemszínre előszeretettel alkalmazott görög *charopos* (χαροπός) kifejezés: ez középbarna, 'ragyogó, fénylő szemet' jelent.⁴³ Spadon nyilván nem akarta ezt az – egyébként Della Portánál és más művelt szövegekben is olasz átírásban (például „*caropi*” alakban) alkalmazott – idegen szót használni, ezért köznapi olvasói számára inkább „lefordította”, körülírta, értelmezte a kifejezést. Figyelmet érdemel még a „szimmetrikusan szép” terminus is, amely – ha a klasszikus szépségideálra gondolunk – valójában tautológia: a szépség reneszánsz fogalma eleve feltételezi a harmóniát, a szimmetriát, az arányt, az egyes (akár az önmagukban nem feltétlenül tökéletes) részek összhangját. A fiziognómiai vizsgálódásokban is a jegyek harmonikus, szimmetrikus, arányos elhelyezkedése és egymással való

⁴² SPADON (1675: 172–173). Kiemelés: V.É.

⁴³ Arisztotelész a bátor ismertetőjegyeiről szólva utal erre a színre (vö. ARISZTOTELÉSZ [2006b: 15]). A Latin Anonymus *De physiognomonia liberében* „ragyogó sötét barna”-nak (*oculi [...] subnigri*) írja le ezt a színt és részletesen elemzi különféle lehetséges árnyalatait. A Kr. u. 4. századra tehető, a 16–17. században nagy tekintélynek örvendő értekezés magyar verzióját LENGYEL Réka fordításában ld. LATIN ANONYMUS (2006b: 45–80).

összhangja olyan axióma, amely alapján 'szépnek' tekinthető az univerzum bármely vizsgált egyede. Ez a külső jegyekben megnyilvánuló szépség a belső harmónia, a jóság látható képe: „És ahogyan azt a testet mondják szépnek, amelyet a természet az egyes testrészeit illetően arányosnak teremtett, ugyanúgy a részek összhangjából és az összeálló mozdulatokból következően mondható szépnek és jónak”⁴⁴ – olvashatjuk Della Porta értekezésében. A Nicola Spadon barokk kori arcképvázlatai között szereplő ideális dajka képe is tükrözi a szimmetrikus, arányos, tehát szép, és ha 'szép', akkor 'jó' bevett esztétikai-etikai kategóriáját, a *kalokagathia* fiziognómiában (is) alapvető ideálját.

A *kalokagathia* elvének etikai-esztétikai megállapításai természetesen Della Portánál is lényegi teoretikai meghatározás, lévén ez a fiziognómia alaptétele is egyben: „minden szép természettől fogva jó is, és minden, ami csúf, az rossz; és ez nemcsak az ember, de minden más dolog esetében is érvényes...”⁴⁵ Spadon valamennyi jellemrajzában szintén hangsúlyosan jelen van a *kalokagathia* alaptétele: a kellemes, arányos külső az erkölcsi jó és a tisztesség látható jegye. A „banya” jellem „torz” külsején, kancsalságán, megszállott tekintetén, sántításán, „aszott, eres kezén” eleve nem is csodálkozunk, ahogyan a „higgadt mozgás”, az „arányos fej”, a „kellemes hang”, a „visszafogott nevetés”, a „kicsiny, kissé húsos kéz”, a „tisztá, nem hivalkodó öltözék” a tisztas, „szívből szerető” hölgy ismérve.⁴⁶ A *kalokagathia* elvét hangsúlyossá teszi a „robusztus, férfias testalkatú”, „a természettől csapzott, összekuszált hajzatú”, „szögletes, csontos, izmos fejű” nő eleve nem sok jót ígérő alakja. Ha ehhez még „szigorú, ráncos, erekkel vésett arc, [...] dühtől duzzadt nyak, férfias, csavart sasorr”, „csúf arc”, „nagy, szőrös kéz” is járul „zavart, vérben forgó szemekkel”, még kíváncsibb az olvasó, milyen női jellemre lehet ebből következtetni. Spadon kellő retorikai érzékkel fokozza az ismérveket: „az egész házban hallatszódó, bőséges szemrehányásokkal tarkított hang”, „mosolyt kiváltó dolgok” teljesen figyelmen kívül hagyása, „férje tetszésére csak azért sem adó, férfias göncök viselése” mind olyan külső

⁴⁴ DELLA PORTA (2013: 464).

⁴⁵ DELLA PORTA (2013: 469).

⁴⁶ Vö. SPADON (1675: 158–160).

tulajdonság, ami „a férjét állandóan ostromozó nő valószínű jegyeit” érzékletesen közvetíti.⁴⁷

A *Studio di Curiosità*, azontúl, hogy 'kuriózum' számba megy a mai olvasó számára is, a – ma úgy mondanánk, ismeretterjesztő – műfaj valamennyi jellemzőjét felmutatja: filológiailag pontos hivatkozások nélkül a téma klasszikusainak felszínes ismeretét tükrözi, egyéni kombinatív készséget feltételez, a társadalmi környezet hatását és e környezethez való idomulást illusztrálja; nyelvi-stiláris szempontból a téma iránt érdeklődő, de nem felkészült átlagolvasó igényeit elégíti ki, amikor – mint láttuk – gyakorlatilag a bőséges jelzőkkel ellátott fiziognomikus jegyek felsorolása képezi a jellemrajzok felvázolását. Mindenesetre a feltehetően általános érdeklődésre számot tartó jellemeket összefogottan bemutató szövegek szociográfiai szempontból is érdekeseek: Spadon művének egyik fő érdeme éppen eme 'érdekes' tudomány társadalmi értékének a felismerését is jelenti.

Források

- ARISZTOTELÉSZ 2006 ARISZTOTELÉSZ, *Fiziognómia* (Békés E. ford.), in: Vígh É. (szerk.), „Természeted az arcodon” II. A fiziognómia története az ókortól a XVII. századig. Szöveggyűjtemény. Ikonológia és műértelmezés 11/2, Szeged, 2006, 11–26.
- CIMARELLI 1655 V. M. CIMARELLI, *Risolutioni filosofiche, politiche, e morali del p. m. & inquisitore F. Vincenzo Maria Cimarelli*, Brescia, 1655, 130, 89, 108.
- Crusca 1691 *Vocabolario degli accademici della Crusca*, vol. 2, 3^a edizione, Firenze, 1691.
- Csízio 1986 Csízio, *vagyis a csillagászati tudománynak rövid és értelmes leírása*, Budapest, 1986.
- D'ALESSANDRO 1723 G. D'ALESSANDRO, *La Fisonomia dell'uomo*, in: Opera di D. Giuseppe d'Alessandro, duca di Peschiolanciano, divisa in cinque libri, Napoli, 1723.
- DELLA PORTA 2013 G. B. DELLA PORTA, *Della Fisionomia dell'uomo libri sei*, A. Paolella (a cura di), vol. 2, Napoli, 2013.
- DESCARTES 1977 R. DESCARTES, *A módszerről* (Alexander B. ford.), Bukarest, 1977.
- FERRINI 2007 M. F. FERRINI (a cura di), *Aristotele: Fisiognomica*, Milano, 2007.
- FURETIÈRE 1691 A. FURETIÈRE, *Dictionnaire universel*, vol. 1, A la Haye et a Rotterdam, 1690, 562.
- GHIRARDELLI 1673 C. GHIRARDELLI, *Cefalogia fisonomica*, Bologna, 1673.

⁴⁷ Vö. SPADON (1675: 161–162).

LATIN ANONYMUS 2006

LATIN ANONYMUS, *A fiziognómia könyve*, in: Víg É. (szerk.), „Természeted az arcodon” II. A fiziognómia története az ókortól a XVII. századig. Szöveggyűjtemény. Ikonológia és műértelmezés 11/2, Szeged, 2006, 45–80.

LIBANORI 1674

A. LIBANORI, *Ferrara d'oro*, Ferrara, 1674.

ROSACCIO 1598

G. ROSACCIO, *Della nobiltà e grandezza dell'uomo*, Bologna, 1598.

ROSACCIO 1600

G. ROSACCIO, *Il Microcosmo*, Firenze, 1600.

SPADON 1675

N. SPADON, *Studio di Curiosità nel quale tratta di Fisonomia, Chiromantia, Metoposcopia*, Venezia, 1675.

SPADONI 1695

N. SPADONI, *Studium curiosum... Darinnen von der Physiognomia, Chiromantia und Metoposcopia, Das ist: Von den Deutungen der Gestalt / Hand- und Stirn-Linien gehandelt wird*, Nürnberg, 1695.

STELLA 1670

V. STELLA, *Bellissimo studio di curiosità*, Firenze, 1670.

UGHI 1804

L. UGHI, *Dizionario storico degli uomini illustri ferraresi*, vol. 2, Ferrara, 1804.

Felhasznált irodalom

CINGOLANI 1985

D. CINGOLANI, *Vita ed opera di un tardo umanista*, in: Atti del Convegno di Studi su Vincenzo Maria Cimarelli da Corinaldo, il 29 dicembre 1985, Corinaldo, 1988, 9–45.

CINGOLANI 2006/2007

D. CINGOLANI, *Nicola Spadon. Fisiognomica e grafologia nel Seicento*, Scrittura. Rivista di Problemi Grafologici, 140–141 (2006/2007), 71–80.

FEDERICI VESCOVINI 1998

G. FEDERICI VESCOVINI, *Descartes e les sciences curieuses: le raisonnement ex suppositione et le Moyen Âge*, in: Actes du colloque organisé par le Centre d'histoire des sciences et des philosophies arabes et médiévales à l'occasion du quatrième centenaire de la naissance de Descartes, Paris, 1998, 119–138.

FINDLEN 1994

P. FINDLEN, *Possessing Nature. Museums, Collecting and Scientific Culture in Early Modern Italy*, Berkeley, 1994.

VÍGH 2006a

VÍGH É., *A fiziognómia története az ókortól a XVII. század végéig*, in: Víg É. (szerk.), „Természeted az arcodon” I. Fiziognómia és jellemábrázolás az olasz irodalomban, Ikonológia és műértelmezés 11/1, Szeged, 2006.

VÍGH 2006b

VÍGH É. (szerk.), „Természeted az arcodon” II. A fiziognómia története az ókortól a XVII. századig. Szöveggyűjtemény. Ikonológia és műértelmezés 11/2, Szeged, 2006.

VÍGH 2006c

VÍGH É., *Az olasz klasszicizmus szemiotikusa: Giovan Battista Della Porta*, in: A. D. Sciacovelli (a cura di), *Con dottrina e con volere*

- insieme. Scritti dedicati a Béla Hoffmann, Szombathely, 2006, 177–196.
- VÍGH 2006d VÍGH É., *Az olasz klasszicizmus szemiotikusa: Giovan Battista Della Porta*, in: Vígħ É., *A fiziognómia története az ókortól a XVII. század végéig*, 225–242.
- VÍGH 2010 VÍGH É., *Fiziognomikus gondolkodás az ókori görög kultúrában*, *Corollarium*, AAA Szeged Suppl. 13 (2010), 350–356.
- VÍGH 2013 É. VÍGH, *Una biblioteca fisiognomica nel Seicento. Le fonti della «Cefalogia fisonomica» di Cornelio Ghirardelli*, *Intersezioni*, 23 (2013/3), 309–330.
- VÍGH 2014 É. VÍGH, *Teste donnesche nella Cefalogia fisonomica di Cornelio Ghirardelli*, in: É. Vígħ, *«Il costume che appare nella faccia». Fisiognomica e letteratura italiana*, Roma, 2014, 417–462.
- VÍGH 2016 VÍGH É., *Giovan Battista Della Porta zoomorfikus fiziognómiája*, *Magyar Filozófiai Szemle*, 3 (2016), 9–24.

Faces and characters in the Baroque age: The “curious” physiognomy of Nicola Spadon

The Augustinian theologian and preacher Nicola Spadon has intended to write his treatise entitled Studio di Curiosità, which has been published a dozen times in the mid-17th century, for the average reader who is interested in curiosities, in this case, in physiognomy. Spadon represents the real faces and characters of the Baroque age meanwhile describing specific male and female characteristics, he outlines some physiognomic portraits, which reflect the propensity for certain professions. This paper presents and analyzes some of them in comparison with the theses of the classic authors of physiognomy, also confirming the seventeenth-century’s survival of the Aristotelian thesis of the medietas and that of the kalokagathia.

Keywords: Nicola Spadon, physiognomy, physiognomy in the Baroque age